

ŽENSKO KOT AKTERKE MIGRACIJSKIH PROCESOV

Prisilne priseljenke iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Med prisilnimi priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo je bilo več žensk kot moških. Izhajajoč iz spoznanja, da so bile izkušnje žensk v študijah prisilnega priseljenstva, še v večjem obsegu pa v migracijskih študijah, spregledane, avtorica v prispevku analizira izbrane življenjske zgodbe prisilnih priseljenk iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Zgodbe žensk potrjujejo izhodiščno domnevo, da so imele prisilne priseljenke tako v procesu migracije kot tudi v vključevanju v novo družbo dejavno vlogo, kljub strukturnim okoliščinam, ki so jim kar deset let onemogočale dostop do mnogih socialnih, ekonomskih in političnih pravic v Sloveniji.

Ključne besede: prisilne priseljenke, begunke, ženske, migracije, kvalitativni pristop, življenjske zgodbe

Abstract: The percentage of women that had come to Slovenia as refugees from war-torn Bosnia and Herzegovina was higher than of men. Feeling that their stories and their experience had been largely overlooked in the studies of forced migration, and even more in migration studies, the author analyzes in this essay life stories of some of these forced migrants. Their stories once again confirm the hypothesis that these women had an active role in the process of migration as well as in the process of integration in the new society; the latter took place in spite of structural circumstances that for a decade denied many of their social, economic, and political rights in Slovenia.

Key Words: forced migrants, refugees, women, migration, qualitative approach, life stories

Uvod

V začetku devetdesetih let 20. stoletja so v Slovenijo prihajali begunci z območij nekdanje Jugoslavije, predvsem iz Bosne in Hercegovine. Ti migracijski tokovi so v Sloveniji nedvomno močno vplivali tudi na oblikovanje in izvajanje migracijske politike. Osebe, ki so prišle v Slovenijo med vojnami na teh območjih, v formalnopravnem smislu nikoli niso bile označene in obravnavane kot begunci oziroma begunke, saj so v praksi dobile status osebe z začasnim zatočiščem; ta je trajal kar deset let, od leta 1992 do 2002. Nedvomno ni pretirana ocena, da so negativne učinke dolgotrajnega začasnega zatočišča na možnosti vključevanja v novo družbo raziskovalci v slovenskem prostoru natančno proučili. Vendar se zdi, da izkušnje žensk kot prisilnih priseljenk oziroma analiza prisilnih migracij kot spolno določene procesa v slovenskem prostoru še niso bile predmet podrobnejših raziskav, kljub temu, da Natalija Vrečer (2007: 119) piše, da je bilo med prisilno priseljenimi iz Bosne in Hercegovine kar osemdeset odstotkov žensk. Pričujoče besedilo je poskus analize v tej smeri.¹ Njegov namen je predstaviti izkušnje prisilnih prise-

ljenk iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Izhodišče zanj je ugotovitev mnogih raziskovalcev migracijskih procesov, da smo v zadnjih desetletjih pričra naraščajočemu številu migracij žensk, saj jih je danes med vsemi mednarodnimi migranti že skoraj polovica (Carling 2005: 2). Posledično nekateri raziskovalci govorijo celo o feminizaciji migracij na globalni ravni (Castles in Miller 1998: 9). Kljub temu so bile migracijske izkušnje žensk v prevladujočih migracijskih študijah zlasti do osemdesetih let 20. stoletja večinoma spregledane. Moje izkušnje s prisilnimi priseljenci iz Bosne in Hercegovine segajo v leto 1999, ko sem kot prostovoljka začela delati v kolektivnem begunskem centru na Viču v Ljubljani. Ob druženju in delu z njimi sem dobila vtis, da so v teh skupnostih ženske s svojim delom na črno prevzele dejavno vlogo »hraniteljic« družine, in sicer v neformalni ekonomiji zasebnih gospodinjstev, saj jim je bila formalna vključitev na trg delovne sile onemogočena zaradi njihovega statusa oseb z začasnim zatočiščem. Ženske so za preživetje poskrbele v večjem obsegu, kot so to zaradi večjega nadzora nad bolj »tradicionalno« moškimi deli javno (na primer v gradbeništvu) lahko počeli moški. Raziskovalno sem se s tematiko migracij in spola začela ukvarjati leta 2006.² Pregled obstoječih

¹ Omenjeno seveda ne pomeni, da tematika spola v obstoječih študijah ni bila obravnavana. Vrečer (2006; 2007) in Đonlić (2003) sta na primer analizirali izkušnje prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji in se dotaknili tudi spolno specifičnih elementov izkušnje prisilne migracije. Đonlić je opozorila na spolno specifično izvajanje skrbstvenega dela, ki je za prisilno priseljene ženske predstavljalo dodatno obremenitev, na osamljenost žensk v Sloveniji ter na težave pri integraciji starejših begunk. Vrečer meni, da so ženske v begunstvu ohranile svojo »tradicionalno vlogo« skrbi za otroke, dom in družino v večji meri kot moški, ki so tradicionalno opravljali ekonomsko vlogo hranitelja družine, ki pa je v begunstvu formalnopravno niso smeli opravljati. To naj bi ženskam omogočilo lažjo prilagoditev na situacijo prisilnega priseljenstva. Opozorila je tudi na nizek ekonomski in socialni status, povezan z delom

v neformalni ekonomiji, ki so ga prisilno priseljene ženske opravljale predvsem zaradi nezmožnosti zaposlovanja na formalnem trgu delovne sile. Hkrati je postavila v ospredje trojno diskriminacijo omenjenih žensk kot žensk, tujk in nenazadnje prisilno priseljenih.

² Podatki za pričujoče besedilo so bili deloma zbrani v okviru mednarodnega projekta *FEMAGE – Needs for female immigrants and their integration in ageing societies*, šestega okvirnega programa Evropske komisije (številka pogodbe – SSP4-CT-2005-022355, trajanje 2006–2007), v katerem je Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, kjer sem zaposlena kot raziskovalka, sodeloval kot eden med partnerji. Besedilo delno te-

pristopov je pokazal, da se ženske kot migrantke na različne načine vključujejo v novo družbo. Prav obravnavanje žensk kot dejavnih akterk migracijskih procesov zlasti v novejših študijah s področja migracij je bilo izhodišče tudi za pričujoče besedilo. V skladu z novejšimi pristopi v migracijskih študijah, ki poudarjajo pomen družbenopolitičnega konteksta v proučevanju procesa migracij, prispevek poudarja vprašanje, kako o strukturnih omejitvah, ki so jim onemogočale vključevanje v novo družbo, pripovedujejo sogovornice same in katere strategije so uporabljale pri svojem vključevanju tako na trg delovne sile kot tudi na druga področja življenja v Sloveniji (na primer izobraževalni proces, pomoč pri vključevanju otrok v družbo).

Tematizacija žensk v študijah prisilnega priseljenstva

Čeprav je danes na globalni ravni med begunsko populacijo približno dve tretjini žensk, je bilo vprašanje spola, kot ugotavljajo Bloch, Garrell in Harrell Bond (2000: 170), pred osemdesetimi leti 20. stoletja v študijah begunstva največkrat spregledano.³ V debatah o beguncih in prosilcih za azil so bile ženske sorazmerno nevidne, hkrati pa politične in zakonodajne dimenzije preganjanja na podlagi spola niso bile dovolj obravnavane (Bloch idr. 2000: 170). S strani raziskovalcev in mnogih organizacij oziroma strokovnjakov, ki v praksi delajo z begunci in s prosilci za azil, je bil predvsem v zadnjih dveh desetletjih prepoznan specifični vpliv azilnih in begunskih politik na ženske (v primerjavi z moškimi).

Med množičnim nasiljem in vojnami je med begunci največ žensk in otrok. Tem osebam je prav zato, ker ne ustrezajo določilom o tem, kdo sploh konstituira »pravega begunca«, pogosto avtomatično odvzeta možnost pridobitve statusa begunca, in to ne glede na spol. Konvencija o statusu beguncev, ki je še vedno temeljni dokument na mednarodni ravni in opredeljuje pojem in pravice beguncev, je namreč izrazito individualno naravnana. Okoljskih katastrof, pomanjkanja hrane in vode, stradanja pa tudi vojne ni mogoče vključiti v pravno definicijo begunca oziroma begunke (Oswin 2001: 353). Konvencija o posebnih vidikih begunske problematike in Kartagenska deklaracija vsaj delno razširjata zaščito na ljudi, ki državo zapustijo zaradi zunanje agresije, okupacije, zunanje dominacije, notranjih konfliktov in množičnih kršitev človekovih pravic, ki resno ogrožajo javni red in mir. Vseeno ni pretirano trditi, da se večjim skupinam prisilno priseljenih

v »zahodnih družbah« avtomatično onemogoča pridobitev statusa begunca. Sodobne neoliberalne in restriktivne migracijske politike so celo zaostrole pogoje za pridobitev azila. Prosilcem za azil in osebam, ki uspejo pridobiti status begunca, se vedno bolj omejujejo socialne, ekonomske in politične pravice (Oswin 2001: 254). Castles (2003: 13) s tem v zvezi pravi, da so diskusije o prisilni migraciji vedno bolj povezane z mejnim nadzorom in vprašanji nacionalne varnosti.

Spregledovanje vloge žensk je bilo značilno tudi za t. i. klasične študije migracij.⁴ Novejše raziskave migracijskih procesov z vidika spola so v tem oziru opozorile na poprejšnje obravnavanje migracij, ki je marginaliziralo vlogo žensk v migracijskih procesih, spregledalo njihove neodvisne migracijske projekte in izkušnje in predpostavljalo, da so njihove izkušnje sekundarnega pomena. Kljub povečevanju števila študij, v katerih so raziskovalci obravnavali migrantke, je Morokvašič (v Kofman idr. 2000: 15) že leta 1983 ugotovila, da je večina t. i. klasičnih migracijskih študij reproducirala stereotip o ženskah predvsem kot soproгах in materah, ki »sledijo« moškim. Ti so bili za raziskovalce primarni akterji migracijskih procesov. Zlasti v zadnjih dveh desetletjih pa je postalo jasno, da so izkušnje žensk izjemno raznolike ter da ženske migrirajo zaradi zaposlitve, iz humanitarnih razlogov in tudi zaradi združitve družine. Od osemdesetih let 20. stoletja so raziskovalci pri raziskovanju migracij žensk uporabljali skoraj izključno kvalitativno zasnovane študije primera in biografske metode (Kofman idr. 2000: 15). Čeprav je omejeno raziskovanje življenjskih zgodovin lahko različno zastavljeno, imajo skupno epistemološko izhodišče, da namreč osebne zgodovine kažejo na povezave in medsebojno prepletanje izkustva posameznikov in posameznic ter družbenega konteksta (Cole in Knowles, v: Ward 2007).

Namen empiričnega dela besedila zato ni le analiza procesov, ki (re)producirajo mnogotere oblike marginalizacije in izključevanja migrantk (prim. Anthias in Lazaridis 2000: 1), temveč prikazati tudi širok spekter strategij, s katerimi ženske dejavno (pre)oblikujejo obstoječe družbene strukture. Izbrala sem pristop, ki je v določeni meri blizu antropološkemu pristopu v proučevanju migracij, kot so ga opredelili nekateri raziskovalci (na primer Brettell 2003). Čeprav sem podatke za analizo zbrala pri posameznicah, v njihovih zgodbah odstiram tudi družbenopolitični kontekst, v okviru katerega delujejo (prim. Brettell 2003: 2).⁵ Sogovornice sem pridobivala z metodo snežne kepe. Običajno so me prejšnje sogovornice oziroma osebe, ki sem jih prosila za pomoč pri pridobivanju udeleženk v raziskavi, napotile na drugo osebo. Tako sem skušala med seboj kot raziskovalko in sogovornico vzpostaviti večje zaupanje. V skladu z raziskovalnimi izhodišči me je zanimala samoreprezentacija vsake posameznice, kot sem jo uspela izluščiti iz posnetih pogovorov in neformalnih sti-

melji tudi na doktorski disertaciji Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji, ki sem jo leta 2008 zagovarjala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V okviru mednarodnega projekta in za svojo doktorsko disertacijo sem zbirala življenjske zgodbe žensk iz držav, ki so bile del nekdanje Sovjetske zveze (predvsem Rusije in Ukrajine) in zgodbe žensk bošnjaške etnične pripadnosti (ne le prisilnih priseljenk). Za predloge za izboljšavo besedila se zahvaljujem anonimnemu recenzent-u/-ki *Glasnika SED*.

3 V tem delu besedila uporabljam izraze 'begunske študije' (*refugee studies*), begunec in begunka, ki so jih večinoma uporabljali avtorji in avtorice, ki jih navajam v pričujočem poglavju. Vedno več je tudi avtorjev, ki uporabljajo izraz prisilno priseljen/-a in 'študije prisilnega priseljenstva' (*forced migration studies*) (na primer Indra 1999, v Sloveniji Vrečer 2006; 2007).

4 Za natančnejši pregled glej na primer Milharčič Hladnik 2007; Cukut 2008.

5 Kot pravi Kelly (2003: 42), begunci in begunke niso le objekti socialnih politik, ampak družbeni akterji, ki jih politike ne le zadevajo, temveč se nanje tudi odzivajo.

kov.⁶ Pri analizi pogovorov so me posebej zanimale informacije o njihovih življenjskih okoliščinah, življenjskih potekih ter izkušnjah in pričakovanjih glede življenja v novi družbi. Temeljne vsebine pogovorov so bile naslednje: življenje v izvorni družbi, družinsko ozadje, delitev dela in odnosi v družini (tako v izvorni družbi kot tudi v Sloveniji), odločitev za migracijo, prihod v Slovenijo, neformalne in formalne socialne mreže, ekonomska, socialna in politična integracija v novo družbo, plačano delo, pričakovanja, povezana z upokojitvijo, razumevanje integracije. Tako sta v analizo zajeti retrospektivna in prospektivna dimenzija. Pogosto sem se prepuščala novim vsebinam, ki so se kot pomembne izkazale šele *aposteriori* med samim pogovorom. V skladu s svojo temeljno željo prikazati perspektivo sogovornic sem pri poslušanju zgodb v kar največji meri skušala prisluhniti pripovedi žensk. Že sama struktura pogovora je omogočala vključevanje za ženske pomembnih tem. V prvem delu pogovora so sogovornice na podlagi izhodiščnega vprašanja razvile zgodbo, na katero sem se navezovala v nadaljevanju pogovora. Odsotnost ali prisotnost določene teme je tako v največji meri posledica dejstva, da sogovornice v svoji zgodbi o njej niso podrobneje spregovorile, čeprav sem jih v nadaljevanju spraševala tudi o zgoraj navedenih temah, ki jih v svoji začetni zgodbi niso našle.⁷

V nadaljevanju predstavljam tri zgodbe prisilnih priseljenc v Slovenijo. Izbrala sem jih zaradi različnih strategij žensk pri vključevanju v novo družbo, določenih razlik v socialno-ekonomskem položaju, izobrazbi in življenjskih okoliščinah sogovornic kot tudi zaradi nekaterih podobnosti v njihovih življenjskih potekih. Menim, da so vse indikativne in opozarjajo na nekatere najpomembnejše teme, ki so jih kot pomembne poudarjale tudi druge moje sogovornice.

Zgodbe

Aida, 47 let⁸

Aida svojo življenjsko zgodbo začne z nostalgičnimi opisi svojega odrasčanja v Bosni in Hercegovini. Prihaja iz manjšega kraja, oče je bil zaposlen, mama pa je bila gospodinja. Dejstvo, da po končani srednji šoli ni nadaljevala izobraževanja, pripisuje prezgodnji smrti svojega očeta. Šolanje na fakulteti je zaradi finančne stiske družine lahko nadaljeval

6 Med pogovori sem ves čas vodila tudi etnografski dnevnik.

7 Temeljna »dilema« v odnosu do sogovornic je bila povezana z mojimi poprejšnjimi izkušnjami na področju dela z migranti, še posebno s prisilnimi priseljenci iz Bosne in Hercegovine. Nekatere sogovornice so me že od prej vsaj bežno poznale, redke pa so poznale mojo osebno zgodbo in njeno ozadje. Včasih sem dobila vtis, da se jim nekatere njihove izkušnje zdijo tako trivialne in meni znane, da o njih niso govorile in sem jih morala k temu posebej spodbujati. Po drugi strani pa je prav njihova domneva o mojem »poznavanju« širšega konteksta prisilnih migracij v Slovenijo velikokrat povzročila, da so mi povedale več, kot bi morda povedale nepoznani osebi. Nekatere so celo povedale, da so na pogovor z mano pristale izključno zato, ker mi zaupajo in vedo, da njihovih zgodb ne bom »izkoristila« na način, kot so to že počeli nekateri novinarji oziroma novinarki.

8 Vsa imena so spremenjena. Nekatere podrobnosti zgodb so zaradi zagotovitve anonimnosti sogovornic izpuščene.

samo starejši brat. Iz njene zgodbe ni jasno, ali je bil tak vzorec določen tudi po spolu ali samo po starosti. V Bosni in Hercegovini je bila pred vojno zaposlena.

Njena pripoved o procesu migracije je podrobna zgodba o napornem in dolgem potovanju v Slovenijo z vlakom in avtobusom. V pogovoru večkrat omeni osebe, ki so potovale z njo, in poudari, da so bile to večinoma ženske:

Ko smo mi ven šli, vse so bile ženske z otroci. Par moških je blo, tiste starejše osebe, šestdeset, sedemdeset let, moški so ostali pač not, nekatere so pa pustili [oditi iz Bosne in Hercegovine, kjer so se bojevali].

Njihovo izkušnjo opisuje kot kolektivno izkušnjo begunk iz Bosne in Hercegovine. Začetno obdobje bivanja v Sloveniji je bilo niz selitev iz enega v drug begunski center; pripoveduje o slabih pogojih bivanja in prenatrpanosti centrov. V pogovoru pogosto poudari svojo dejavno vlogo v procesu vključevanja v novo družbo. Soproga v svoji zgodbi omeni le občasno, saj je v Slovenijo najprej migrirala s svojima otrokoma, soprog pa je prišel pozneje. Meni, da je imela prav zato pomembnejšo vlogo pri vzgoji otrok. Poleg omejujoče narave življenja v begunskem centru je poudarila tudi svojo iznajdljivost pri spoprijemanju z omenjenim položajem. Kot temeljno pomanjkljivost tedanje begunske politike poudari dejstvo, da je spodbujala odvisnost posameznikov in posameznic od državne pomoči in njihovo ločitev od večinskega prebivalstva. Pripoveduje, kako je v kolektivnem begunskem centru, ki ga je označila za »geto«, skrbela za »običajen potek življenja« sebe in svojih otrok. Bolj kot soprog je bila »vodja otrok«:

Tle so mal zamočil, ker so nas preveč časa držal v getu, zaprte, tko, jaz se nisem počutila tako zaprte, sem zaprta, samo se tud poskušala sebe in svoje otroke ven peljat, da ne bi meli taj občutek, da so zaprti, da so, bom rekla, druge vrste ljudje, manjvredni ljudje. Vedno sem jim govorila, da njim na čelu ne piše, kdo so in od kje so, smo poskušali po svoje, smo na črno delal, ker od tega, kar si dobil nisi mogel živeti, te otroke šolat, za oblečt, pač kot vsi ljudje, da bi šli ven. [...] Nekako po svoje sva se midva z našima otrokoma poskusila... Jaz pa precej sem se ukvarjala z otroki, da bi jih peljala ven, da ne bi bili v tem getu zaprti. [...] Nam niso dali možnosti, da bi se znajdlji sami. Vedno govorijo, to ne bo štelo, mi smo bili začasni begunci, mi nismo imeli status begunca. [...] Veš kaj, mal je težko o tem govorit. Je mimo, samo so bolni ti spomini. Mali je bil devet dni star, par dni po rojstvu je šel ven [iz Bosne in Hercegovine], ampak sem snago imela, da sem jih peljala ven. Zdaj se sprašujem, kako sem zmogla. Samo očitno takrat je bila neka snaga v nas vseh. Smo se vsak po svoje znajdlji.

Čeprav je z družino živela v kolektivnem begunskem centru kar do leta 2002, v svoji zgodbi poudari svojo dejavno vlogo pri preseganju izolacije in getoizacije. Predvsem poudarja pomen svoje dejavnosti v civilnodružbenih iniciativah, ki so se borile za izboljšanje pogojev bivanja v kolektivnih begunskih centrih:

Jaz sem namreč bila v tem, ne vem, koliko ti je znano, begunskem odboru, za begunce, tri leta, oziroma dve leti

sem bila precej, takrat sem tudi družino zapuščala, veliko so bili sami. Ker pač, eni smo morali, vsi nismo mogli, po svoje sem nekako jaz pa še dva gospoda sta bila zraven, z nevladnimi organizacijami ... Borbe je blo, dve leti, za vse, saj sem rekla, vedno so govorili, ker smo pač imeli začasno bivanje, pol pa smo nekako uspeli, saj tudi to je premalo, ker za deset let bi lahk tud državljanstva dobili, ampak ni šlo drugače, smo taj status stalnega bivanja dobili.

Svoj družbenoekonomski položaj povezuje s položajem beguncev kot skupine z določenimi skupnimi izkušnjami. Angažiranje za socialne in ekonomske pravice bosanskih beguncev v Sloveniji je bilo zanjo najbrž strategija lažjega spoprijemanja z begunstvom, delo na črno v zasebnih gospodinjstvih pa ekonomska nujnost v času, ko prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine niso smeli zakonito delati več kot osem ur tedensko. Čeprav pridobiva dodatne kvalifikacije v okviru programov aktivne politike zaposlovanja, meni, da so ekonomske možnosti zanjo v Sloveniji omejene, kar pripisuje predvsem svoji starosti. Opravlja delo, ki ni v skladu z njeno izobrazbo. Poudarja, da je izgubila deset let delovne dobe in je zato skrbi pokojnina. Kljub temu meni, da položaj na področju zaposlovanja ni ugoden niti za večinsko prebivalstvo. Pripoveduje o primerih diskriminacije na trgu delovne sile pred prejemom slovenskega državljanstva in o tem, kako je v Sloveniji dolgo iskala zaposlitev:

Zelo težko. Leta so minevala. Sicer jaz imam šolo, vse. [...] Samo tudi v Sloveniji, v Ljubljani je dosti nezaposlenih. In jaz sem dolg časa iskala službo. Zdele pa sem tudi, preko ene agencije delam. To ni ta služba, ki bi jo jaz rada delala, da rečem, da je plačana za peto stopnjo, to ne, samo upam, da bo nekaj od tega. [...] Mam toliko let, da sem že v onem drugem delu. Preko agencije sem našla, sama pa nisem mogla najti. [...] Zaradi državljanstva me nobena ustanova ni hotla. Nekateri so kar v faco rekli, da je državljanstvo, drugi so rekli, da ni to, pa je.

Poudarja, da ima v Bosni in Hercegovini prijatelje različnih nacionalnosti, večina njenih prijateljev v Sloveniji pa je Bošnjakov. Po njenem menju sta otroka, zlasti mlajši, že prevzela določene slovenske navade. Ponosna je na njuno izobraževanje oziroma šolski uspeh, ki je med begunci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji redkost. O vrnitvi ne razmišlja, saj se je navadila življenja v Sloveniji, zlasti pa se ji zdi nemogoča zaradi otrok, ki bosta zagotovo ostala tu.

Samira, 43 let

Samirina pripoved vsebuje veliko več informacij o življenju med in po vojni v Bosni in Hercegovini kot pa podatkov o življenju pred vojno. Opisuje dobro življenje, ki ga je živela v Bosni in Hercegovini med odraščanjem in pred vojno. Njena mama je bila gospodinja, sama pa je pridobila srednješolsko izobrazbo in bila pred vojno zaposlena.

Pove dolgo zgodbo o potovanju in prihodu v Slovenijo. Najprej so bili nastanjeni na Hrvaškem, ko pa se ji je pridružil soprog, ki si tam ni mogel urediti dokumentov, sta se odločila, da gredo v Slovenijo, kjer so že bili njeni starši in drugi družinski člani. Zdi se tudi, da ju je zavedanje, da njihova

begunska izkušnja ne bo le začasna, v določeni meri prisililo najti drugo rešitev in sta zato prišla v Slovenijo. Potovanje v Slovenijo in bivanje na Hrvaškem opisuje kot izkušnjo, skupo večini beguncev iz Bosne in Hercegovine, ki zdaj živijo v Sloveniji.

Njeno zgodbo zaznamuje njen spol: pripoveduje, kako so Bosno in Hercegovino najprej zapustile ženske z otroki, partnerji oziroma soprogi, ki so se takrat bojevali, pa so prišli pozneje. Kljub temu večino dogodkov in odločitev povezuje s soprogom in z njunim skupnim dogovarjanjem in odločitvijo za migracijo v Slovenijo.

O bivanju v begunskem centru ne govori veliko, čeprav je v njem živela devet let. Poudari svojo dejavno vlogo pri skrbi za otroka, ki ju je takoj po prihodu v Slovenijo vpisala v šolo. Izobrazba otrok ji veliko pomeni in žal ji je, da nobeden od njiju po srednji šoli ni nadaljeval šolanja, kar povezuje s po njenem mnenju izjemno slabimi zaposlitvenimi možnostmi v Sloveniji.

Do leta 2002 ji zakon ni dopuščal plačanega dela. Tudi sedaj je uradno nezaposlena, na črno pa dela v zasebnem gospodinjstvu (čiščenje in pospravljanje), saj meni, da je to v ekonomskem smislu za njeno družino bolje od zakonite zaposlitve. Po njenem mnenju so dela, ki jih opravljajo bosanski begunci, na splošno »najmizernije i najlošije službe«. Ker ni redno zaposlena, še ni uspela pridobiti slovenskega državljanstva, saj je soprogova plača prenizka:

Ja u stvari rednu službu još nisam našla, ali radim, radim svaki dan, pospravljam kod žena, ne da ne bi mogla nači, zavod mi više puta nudio, ali ja stvarno ne mogu preživjeti sa ovakvim najemninama, osamdeset, devedeset hiljada, meni je to malo. Muž je na gradbeništvu, on tokom ljeta zaradi, a onda kad dođe zima, jako malo, i onda od moje plače... Tako da ja onda izvučem pozimi, više radim, zaradim više. Taj posao je dobro plačen, meni se tako isplati više.

Njena predstava o vrnitvi v Bosno in Hercegovino je precej nejasna, čeprav ohranja močne čustvene oziroma družinske vezi s svojo državo; tam tudi gradijo hišo. Vendar se ji zdijo življenjski pogoji v Bosni in Hercegovini precej slabši, tako zanjo, še bolj pa za njena otroka. Zaradi njiju navaja številne razloge, zakaj bi vendarle ostala v Sloveniji:

Ne znam, mi smo se nadali da ćemo se dole vratiti, da će biti bolje, jer mi smo tamo zaista imali dobar život, lijep život, smo radili. Imali smo dobre službe i očekivali smo da će to brzo sve proći da će biti bar jedan dio tog života koji je prije bio, da ćemo se vratiti i to, međutim godina ma se pokazalo, da je dole tako sve, kad smo dobili šansu da odemo dol i vidimo, ma, ono je lijepo, na svome je najljepše, ali ekonomska situacija je takva da su se moji svi vratili nazad, ali od njih niko ne radi niko nema službe, svi su mladi, i to nisu starije osobe. Tako da smo se mi onda odlučili ostat ovdje, zbog djece.

Ohranjanje verskih in etničnih tradicij povezuje predvsem z zasebno sfero in družino, ki je osrednja točka njene pripovedi.

Šejla, 38 let

Tudi Šejla se v svoji zgodbi osredotoča zlasti na vojno obdobje v Bosni in Hercegovini in bivanje v Sloveniji, manj pa na otroštvo in odrasčanje v Bosni in Hercegovini. Prihaja iz ruralne skupnosti, mati je bila nezaposlena gospodinja, oče pa je končal le osnovno šolo in je bil zaposlen. Opisana delitev »starševskih vlog« je bila po njenih besedah med njenim odrasčanjem (sedemdeseta leta prejšnjega stoletja) precej tipična za ruralne predele. Njen oče je v Sloveniji delal že pred vojno, njena mama in brat pa sta živela v Bosni in Hercegovini. Na očetovo zaposlitev v Sloveniji gleda kot na »klasičen« migrantski vzorec iz šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bila v Sloveniji precejšnja potreba po delovni sili iz nekdanjih jugoslovanskih republik.

Šejlina življenjska zgodba je glede na družino, v kateri je odrasčala, primer mobilnosti navzgor, tako po pridobljeni izobrazbi kot glede na njen poklic. Ko se je v Bosni in Hercegovini začela vojna, je živela in študirala v Sarajevu; bila je torej že precej samostojna. Ob pripovedi o svoji migraciji poudarja, da je šlo za prisilno oziroma neprosto voljno migracijo. Pripoveduje o poti, ki jo je prepotovala skupaj z družino, in o tem, kako so bili najprej nastanjeni na Hrvaškem, potem pa so bili skoraj prisiljeni oditi dalje. Po njenem mnenju so hrvaški uradni organi predpostavljali, da se bodo prej ali slej vsi vrnili in da dejansko niso imeli kam iti. Svojo migracijo je razumela kot nekaj začasnega, saj je bila prepričana, da se bo kmalu vrnila. Prva leta v Sloveniji, ko je živela v kolektivnem centru, opisuje kot nekakšen »počasen začetek«, saj pravi, da je potrebovala nekaj let, da je ugotovila, kaj naj bi sploh počela. Njena zgodba se sicer ne osredotoča na bivanje v centru, najbrž zato, ker ga je po nekaj letih zapustila in šla študirat v Ljubljano. »Pasivno obdobje« njenega življenja ni trajalo dolgo, saj je hitro opravila tečaj in izpit iz slovenskega jezika in nadaljevala šolanje na fakulteti.

Podrobneje je opisala svoje izkušnje prisilno priseljene osebe pri vpisu na fakulteto. Iz te pripovedi je mogoče razbrati njeno osebno angažiranost:

Tista birokracija je trajala kako leto. Tako da sem šele leta 95 se šla vpisat naprej, s tem da sem tisto razliko izpitov, dejansko sem bila vpisana v drugi letnik, s tem da sem imela toliko diferencialnih izpitov iz prvega letnika, da sploh nisem vedela, ali sem v prvem ali drugem letniku, dejansko je bil kaos, kriza, ne. Ampak moram priznati, da na moji fakulteti so bili zelo razumevajoči, izjeme vedno obstajajo, ampak se nisem ozirala, ker sem imela take ljudi, ki so me podpirali še naprej. Tak da na te izjeme, ki so včasih prišle do izraza, ker te pač hitro užalijo, se pač nisem ozirala. Tak da sem se uspela s študijem in vsem tem pobrat. Okrog tega se pač vrti moja usoda. Okrog tega so stvari, takšne in drugačne, da sem mogla pač delati, da sem lahko študirala, ampak to so pač malenkosti, takšne ali drugačne. [...] Sem že pozabila, da sem bla begunka. [...] Tako da sem se kar uspešno integrirala, no, saj vedno jasno in glasno povem kdo sem in kaj sem, zakaj sem tukaj.

Na tej točki se vedno bolj usmerja k pripovedi o lastni aktivnosti in odločenosti, da bo v slovenski družbi nekaj dosegla.

Poudari, da je »močna oseba.« Pripoveduje o določenih negativnih izkušnjah na fakulteti, ki jih povezuje z dejstvom, da je bila begunka in da ni dobro govorila slovenskega jezika. Večino na fakulteti v Bosni in Hercegovini opravljenih izpitov ji v Sloveniji niso priznali. O sebi govori kot o trmasti, dejavni osebi, ki se na težave ni dosti ozirala in je bila odločena končati študij. Kljub mnogim finančnim težavam med študijem sedaj opravlja delo, ki je v skladu z njeno izobrazbo.

O svojem zasebnem življenju ne govori veliko. Ima partnerja, s katerim načrtujeta otroke, vendar o tem ne govori podrobno. Pripadniki njene socialne mreže so izobraženi posamezniki in posameznice. Prav zaradi njihove izobraženosti verjetno ni imela več težav pri vključevanju v slovensko družbo. Pravi, da sicer »naletiš na takšne in drugačne primere, slišiš kakšen komentar, ampak jaz temu rečem, to je njegov problem, ne moj, ne«. Njeno občasno delovanje v bošnjaških migrantskih združenjih kaže na jasno namero ohranjanja intenzivnih stikov z bošnjaškimi tradicijami in kulturo: »Zmeraj sem se trudila, tudi kolikor mi je čas dopuščal, sodelujem pomagam, če se le da. No, tako aktivno glih ne, zaenkrat še ne.« Govori celo o nekakšnih kolektivnih strategijah Bošnjakov kot dejavni reakciji na diskriminacijo in stereotipe, s katerimi so se srečevali; med drugim tudi o splošnem društvenem samoorganiziranju bosanskih beguncev in migrantov. Po njenem mnenju bi morala Slovenija zlasti zaradi njihove številčnosti Bošnjake priznati kot uradno manjšino. Iz njene pripovedi izhaja, da se je precej »uspešno« vključila v slovensko družbo in zaenkrat ne razmišlja o vrnitvi v Bosno in Hercegovino.

Sinteza zgodb in sklepi

Vse sogovornice so svojo migracijo opisale kot prisilno. Njihove zgodbe sta odločilno zaznamovali vojna in posledično prisilna preselitev. Kot je razvidno iz Aidine in Samirine zgodbe, so ženske iz Bosne in Hercegovine najprej bodisi same ali z otroki prebežale brez soprogov. Pripotovale so v skupinah z avtobusi, vlaki, s tovornjaki ali v konvojih. Možje, ki so se takrat bojevali, so se jim v kolektivnih begunskih centrih pridružili pozneje. Morda sta prav zato obe poudarili, kako pomembna je bila takrat njuna vloga v skrbi za otroke in kako dejavni sta bili pri čim hitrejšem vključevanju otrok v slovensko družbo in izobraževalni proces.

Obema je bila vključitev na formalni trg delovne sile v Sloveniji do leta 2002, ko sta pridobili pravico do stalnega bivališča, praktično onemogočena, zato sta opravljali nezakonita dela, večinoma v zasebnih gospodinjstvih, ki sta jih precej hitro našli.⁹ Delo v zasebnih gospodinjstvih, ki sta ga opravljali kot osebi z začasnim zatočiščem, je treba razumeti v širšem kontekstu globalnih transformacij. Mnogi raziskave opozarjajo, da se je v zadnjih desetih letih močno povečalo globalno povpraševanje po delovni sili, ki bi delala v zaseb-

⁹ Med najbolj problematičnimi določili Zakona je bilo, da lahko oseba z začasnim zatočiščem dela največ šestdeset dni v koledarskem letu ali osem ur tedensko, v kolikor pa si pridobi delovno dovoljenje, izgubi status začasnega zatočišča. Zato je bila velika večina oseb z začasnim zatočiščem prisiljena delati »na črno«, saj z zakonitim delom niso zmogli skrbeti zase in svoje družine.

nih gospodinjstvih (skrb za družine, otroke, starejše, čiščenje in vzdrževanje hiš in posesti) (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999: 108; Scrinzi 2003: 77). Toda ženske, ki delajo v zasebnih gospodinjstvih, so v primerjavi z moškimi mnogo bolj nevidne (Hondagneu-Sotelo in Cranford 1999; Kofman idr. 2000).

Za Šejla je bila vključitev v izobraževalni proces (študij na fakulteti) tisti temeljni dejavnik, ki ji je omogočil »bolj uspešno in hitrejše« vključevanje v novo družbo. Samira in Aida sta bili deset let »izključeni« iz izobraževalnega sistema oziroma nista imeli formalnih možnosti za pridobitev dodatne poklicne kvalifikacije.¹⁰ Aida po pridobitvi pravice do stalnega bivanja sicer izkorišča možnost pridobitve dodatnih znanj v okviru programov aktivne politike zaposlovanja, zaveda pa se, da trenutno opravlja delo, ki ni v skladu z njenimi poklicnimi kvalifikacijami, torej je doživela t. i. *deskilling*, ki ga raziskovalci pogosto poudarjajo kot temeljno težavo migrantov in migrantk pri integraciji na trg delovne sile. Podobno se je zgodilo Samiri, ki trenutno pospravlja po zasebnih gospodinjstvih.¹¹ Meni, da se ji finančno bolj splača delati na črno kot biti redno zaposlena. Delo na črno, ki sta ga (bili) obe prisiljeni opravljati, je z vidika socialne varnosti v starosti izjemno problematično. Obdobje nezaposlenosti oziroma delo na črno se namreč nobeni ne šteje v delovno dobo. Po Aidinem mnenju je na nezmožnost pridobitve plačane zaposlitve med drugim vplivalo to, da ni imela slovenskega državljanstva. Njuni zgodbi nedvomno kažeta, da politike, ki migrantkam in migrantom ne omogočajo hitre vključitve na trg delovne sile, niso vprašljive le zaradi njihovega slabega socialno-ekonomskega položaja v novih družbah in izgube človeškega kapitala, temveč pomenijo tudi izgubo delovnih let in posledično skrajševanje pokojninske dobe (prim. Dvořáková idr. 2007: 11). Kljub temu obe sogovornici pripovedujeta o svoji lastni aktivnosti pri iskanju plačanega dela, čeprav sta obe morali delati na črno.

Aida in Šejla sta pripovedovali tudi o kolektivnih strategijah prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, ki sta jih razumeli kot reakcijo na dolgotrajnost statusa začasne zaščite (na primer delovanje v civilnodružbenih oziroma nevladnih iniciativah in društvih). Aida je kot temeljno pomanjkljivost tedanje begunske politike poudarila spodbujanje odvisnosti posameznikov in posameznic od državne pomoči in njihovo ločitev od večinskega prebivalstva, ki jo je opredelila celo kot primer getoizacije v kolektivnih begunskih centrih. Izjemno dejavna je bila v okviru civilnodružbenih iniciativ, ki so se borile za izboljšanje položaja beguncev v Sloveniji. Tudi Šejla je govorila o skupinskih strategijah bošnjaških beguncev kot reakciji na diskriminacijo s strani t. i. večinskega prebivalstva. Omenjeno potrjuje izhodiščno predpostavko, da so ženske ne le pasivne udeleženke migracijskih procesov, tem-

več da imajo dejavno vlogo pri ekonomskem, socialnem in tudi političnem vključevanju v novo družbo.

Vse sogovornice so bile prepričane, da bo njihovo bivanje v Sloveniji samo začasno in bo vojne v Bosni in Hercegovini kmalu konec. Namero ostati v Sloveniji sta Aida in Samira povezali zlasti z otroki in boljšimi ekonomskimi možnostmi v Sloveniji v primerjavi z Bosno in Hercegovino, kar je poudarila tudi Šejla. Vendar so odnose z bližnjimi (na primer otroki, s partnerji, prijatelji in z drugimi pomembnimi člani socialne mreže v Sloveniji) poudarile kot enega med temeljnimi dejavniki pri odločitvi o tem, ali bodo ostale v Sloveniji.

Zgodbe kažejo tudi na preplet različnih dejavnikov družbenega razslojevanja v življenjskem poteku sogovornic. Tako Aida kot Samira sta pripovedovali, da so iz Bosne in Hercegovine med vojno migrirale predvsem ženske. Šejlina zgodba je bolj povezana z njeno etnično pripadnostjo in s statusom osebe z začasnim zatočiščem, zaradi katerih je doživljala diskriminacijo.¹² Samira in Aida, ki sta skoraj deset let živeli v kolektivnem begunskem centru, pripovedujeta o omejujoči naravi tamkajšnjega življenja, ki je najbolj določala njuno izkušnjo v Sloveniji; obe poudarjata tudi svoj slab socialno-ekonomski položaj. Zdi se, da je ta vsaj delno povezan z nižjo izobrazbeno ravno, dolgotrajnim delom na črno in pojavom *deskillinga*. Za Aido je pomemben dejavnik starost, ki je vplivala na (ne)zmožnost najti plačano zaposlitev. Sogovornice so pri opisovanju težav pri iskanju zaposlitve kot omejujoč dejavnik navajale tudi zakonit status v novi družbi (status osebe z začasnim zatočiščem oziroma status nedržavljanke). Sogovornice v Sloveniji nikoli niso imele statusa begunca. Po desetih letih so pridobile pravico do stalnega bivanja in pozneje (z izjemo Samire) slovensko državljanstvo. Hkrati pa so nekatere težave pri njihovem vključevanju v novo družbo nedvomno podobne, kot jih izkušajo osebe, katerih migracija je bila v uradnih statistikah klasificirana kot ekonomska migracija oziroma migracija na podlagi združitve družine. Vprašanje je, ali lahko prisilne priseljence iz Bosne in Hercegovine v sedanji perspektivi sploh še obravnavamo kot »begunce« oziroma »begunke«. Omenjeno kaže na težavnost kategorizacij migrantov in migrantk predvsem v diahroni perspektivi.

Omejitev pričujočega besedila je prav gotovo v tem, da se je osredotočilo na perspektivo in izkušnje žensk kot migrantk oziroma prisilnih priseljenk. V prihodnje bi kazalo poleg ženskih izkušenj proučiti tudi izkušnje moških,¹³ s čimer bi se še bolj približali analizi z vidika spola kot pri osredotočanju le na en spol. Gre tako za študije t. i. transnacionalnih družin oziroma njihovih medgeneracijskih odnosov kot tudi za študije širšega družbenega okolja migranta in migrantke v izvorni in novi družbi. Veljalo bi proučiti, kako so svojo »vlogo« v novi družbi razumeli moški, za katere se tudi na podlagi

10 Nekatere druge študije prisilnih priseljenecv iz Bosne in Hercegovine prav tako ugotavljajo, da so se mlajši sogovorniki, ki so se v izobraževalni v Sloveniji, lažje vključili v novo družbo (na primer Janko Spreizer idr. 2004).

11 Podobno ugotavljajo raziskovalci tudi za begunce iz Bosne in Hercegovine v drugih evropskih državah (glej na primer Frank 2003).

12 Čeprav sogovornice nikoli niso imele statusa begunca, so o sebi pripovedovale kot o begunkah, zato uporabljam pričujoči izraz (glej tudi Janko Spreizer idr. 2004).

13 Indikativne so v tem oziru na primer študije Stefa Jansena, ki na primeru bosanskih beguncev proučuje, kako njihove strategije spoprijemanja v novi družbi določa spol (Jansen 2008).

pripovedi sogovornic zdi, da so prav zaradi večjega nadzora nad njihovim plačanim delom v veliki meri izgubili svojo »ekonomsko vlogo« (prim. Vrečer 2007).¹⁴ Iz prikazanih zgodb je jasno razvidno, da je migracija spolno obeležen in določen proces, vendar jo poleg spola določajo tudi drugi dejavniki družbenega razslojevanja. Če je zgodnje feministično raziskovanje migracij skušalo zlasti poudariti spregledovanje specifičnih migracijskih vzorcev in izkušenj žensk, se danes zdi nujno proučiti medsebojno prepletanje spola in drugih »osi razlike« (prim. Silvey 2004), na primer izobrazbe, socialno-ekonomskega položaja, etnične pripadnosti, zakonitega statusa v novi družbi, starosti, ipd.

Viri in literatura

ANTHIAS, Floya in Gabriela Lazaridis (ur.): *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Oxford in New York: Berg, 2000.

ANTHIAS, Floya in Gabriela Lazaridis: Introduction: Women on the Move in Southern Europe. V: Floya Anthias in Gabriela Lazaridis (ur.), *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Oxford in New York: Berg, 2000, 1–13.

BLOCH, Alice, Treasa Galvin in Barbara Harrell Bond: Refugee women in Europe: Some Aspects of the Legal and Policy Dimensions. *International Migration* 38/2, 2000, 169–190.

BRETTELL, Caroline: *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Walnut Creek: AltaMira Press, 2003.

CARLING, Jørgen: *Gender dimensions of international migration*. <http://www.gcim.org/mm/File/GMP%20No%2035.pdf>, 10. 7. 2006.

CASTLES, Stephen: Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology* 37/1, 2003, 13–34.

CASTLES, Stephen in Mark J. Miller: *The age of migration: international population movements in the modern world*. Houndmills: Macmillan, 1998.

CUKUT, Sanja: *Spol in migracija: Izkušnje migrantk v Sloveniji* (doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2008.

DVOŘÁKOVÁ, Katerina, Ladislav Rabušic in Michal Vašečka: *Female Migrants in Ageing European Societies (Policy relevant implications of the FEMAGE project)* Deliverable No. 14, 2007 (trenutno omejen dostop).

ĐONLIĆ, Hazemina: *Deset let samote: izkušnje bosansko-hercegovskih begunk in beguncev v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo Kulturni vikend, 2003.

FRANZ, Barbara: Bosnian refugees and socio-economic realities: changes in refugee and settlement policies in Austria and the United States. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29/1, 2003, 5–25.

FREEDMAN, Jane (ur.): *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2003.

FREEDMAN, Jane: Introduction: A Gendered Analysis of Migration in Europe. V: Jane Freedman (ur.), *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2003, 1–15.

HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette in Cynthia Cranford: Gender and Migration. V: Janet Saltzman Chafetz (ur.), *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 1999, 105–126.

INDRA, Doreen (ur.): *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. New York in Oxford: BergHahn Books, 1999.

INDRA, Doreen: Not a Room of One's Own: Engendering Forced Migration Knowledge and Practice. V: Doreen Indra (ur.), *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. New York in Oxford: BergHahn Books, 1999, 1–22.

JANKO SPREIZER, Alenka, Špela Kalčič, Dean Šušmelj idr.: Oblike ljudske in birokratske diskriminacije skozi pogled ljudi, ki jih uradno nikoli niso poimenovali za begunce. *Razprave in gradivo* 45, 2004, 218–247.

JANSEN, Stef: Misplaced masculinities. Status loss and the location of gendered subjectivities amongst 'non-traditional' Bosnian refugees. *Anthropological Theory* 8/2, 2008, 181–200.

KELLY, Lynnette: Bosnian Refugees in Britain. Questioning community. *Sociology* 37/1, 2003, 35–49.

KOFMAN, Eleonore, Annie Phizacklea, Parvati Raghuram idr.: *Gender and International Migration in Europe: Employment, welfare and politics*. London in New York: Routledge, 2000.

MILHARČIČ HLADNIK, Mirjam: Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini* 26, 2007, 31–46.

OSWIN, Natalie: Rights Spaces: An Exploration of Feminist Approaches to Refugee Law. *International Feminist Journal of Politics* 3/3, 2001, 347–364.

SALTZMAN CHAFETZ, Janet (ur.): *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 1999.

SCRINZI, Francesca: The Globalisation of Domestic Work: Women Migrants and Neo-Domesticity. V: Jane Freedman (ur.), *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2003, 77–90.

SILVEY, Rachel: Power, difference and mobility: feminist advances in migration studies. *Progress in Human Geography* 28/4, 2004, 490–506.

VREČER, Natalija: *Integracija prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji: Teoretizacija in primerjalne prakse v antropološki perspektivi* (doktorska disertacija). Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, 2006.

VREČER, Natalija: *Integracija kot človekova pravica: prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU in Andragoški center Republike Slovenije, 2007.

WARD, Nikki: *Doing the research: Data collection and analysis methods* (poglavje iz doktorske disertacije, prejeta preko elektronske liste BNIM, 2007), 14. 1. 2007.

14 Samira je na primer povedala, da so soproga enkrat »ujeli«, ko je delal na črno. Večji nadzor nad plačanim delom moških v primerjavi z ženskami so izpostavile nekatere med sogovornicami, katerih zgodbe v pričujočem besedilu niso podrobneje predstavljene.

Women as Actors in Migration Processes Female Forced Migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia

Since women represent approximately one half of all international migrants some researchers even speak about global feminization of migration. Nevertheless, the so-called classical migration studies and forced migration studies have largely overlooked their point of view. Scholars have pointed out, particularly in the last two decades, that women have always had an active economic, social, and political role in the new society. Using the method of collecting life histories, the author examines the experience of female forced migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia, and their active strategies in the process of migration and during their gradual inclusion in the new society. According to these life stories women had often come to Slovenia by themselves, without their husbands or partners. As a result, they had an important economic role within their family. In contrast with their role presented in the so-called classical migration studies, which depicted them as mostly taking care of their children, they were earning some money as hired household help. The author points out certain structural restrictions that have hindered their integration in the new society: not being able to take part in the labor market, they had to accept work that was not in accordance with their qualification; loss of pension years; long-term living in refugee centers; ethnic discrimination and foreigner's status in Slovenia; and long-term status of persons who have been granted temporary refuge. In conclusion, the author suggests directions for further research of this topic that could considerably facilitate an analysis of forced migration and gender dynamics of migration in general. Suggested are studies of the so-called transnational families and their intergenerational relations, and studies of migrants' social milieu, both in their homeland and in their new society. Stressed is the problem of classification of migrant categories, particularly from a diachronic perspective.

